

Hoe reageren we op extreem-rechts?

Over tolerantie, non-discriminatie en diversiteit

Ed Van Thijn

Bijzonder hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam

In de bestrijding van extreem-rechts kunnen juridische stappen aangewend worden. Maar zeker zo belangrijk is de politieke moed die partijen aan de dag moeten leggen om in te gaan tegen intolerantie, discriminatie, raciale vooroordelen en rassenhaat.

Aan het eind van het Europees Jaar tegen het Racisme (1997) is er een meting gedaan, waarin gepeild werd naar de aanwezigheid van racisme in de Europese lidstaten. Die Eurobarometer is in Nederland heel hard aangekomen, want daaruit bleek - Nederlanders hebben, volstrekt ten onrechte, een erg positief zelfbeeld - dat 1/3de van de Nederlanders zichzelf min of meer racistisch noemt. Erger is dat in een heleboel andere landen dat percentage nog veel hoger ligt. België, Denemarken, Frankrijk en Oostenrijk zijn absolute koplopers. In België beschouwde 55% van de bevolking zichzelf als racistisch. Er is ook een tweede meting op punt gesteld, die peilt naar het gevoel onder mensen dat er teveel buitenlanders zijn. Europa is vol. Duitsland is vol. Nederland is vol. België is vol... Hier zijn Griekenland met 85%, België met 82%, Duitsland met 79%, Oostenrijk met 70% de koplopers. Het Europese gemiddelde is 65% en is in de afgelopen jaren sterk toegenomen. In Nederland is het percentage in enkele jaren tijd gegroeid van minder dan 50% naar 60%. Dat zijn zeer verontwastende ontwikkelingen.

Het rapport van de Europese Commissie is gebaseerd op de Eurobarometer. Dat rapport staat vol met peilingen over de voedingsbodems voor racisme. Daardoor is het rapport interessanter dan die cijfers. Eén voedingsbodem houdt

verband met hoe Europeanen denken over hun democratische instellingen en het bestuurlijke establishment. De metingen brengen een frappante parallel aan de oppervlakte. De onvrede met de democratische instellingen en de politieke elite is het grootst in België met 63%, dan volgt Griekenland met 59%, Duitsland met 54% en dan loopt het geleidelijk aan af. Er is dus een relatie tussen de mate van gezagscrisis in onze landen en de mate waarin de inwoners van die landen zichzelf racistisch noemen, en dat overal in Europa. Er zijn ook metingen gedaan naar de economische conjunctuur als de voedingsbodem voor extreem-rechtse opvattingen en racisme.

Uit ondermeer internationaal onderzoek van Carson en Miller - *The age of immigration* - over immigratie en het absorptievermogen van immigratielanden is gebleken dat als het om de acceptatie van de multiculturele samenleving gaat, het de bestuurlijke toon is die de muziek maakt. Bestuurders bepalen in hoge mate het tolerantie-

Dit artikel is een bewerking van de lezing die de auteur gaf op het colloquium 'Ondergesneeuwde sporen. Strategieën ter bestrijding van extreem-rechts gedachtengoed' in het Vlaams Parlement op 10 februari 1998. Dit colloquium werd georganiseerd door de Louis-Paul Boonkring, CSC-Contrasten en het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding. Het artikel van Ed Van Thijn werd bewerkt door Ivo Janssens.

gehalte van hun eigen bevolking. De spanningen die we hier beleven, hebben te maken met een behoefte aan markering van de nationale identiteit enerzijds, en een zekere mate van verwarring die dreigt te ontstaan door de behoefte aan culturele diversiteit door de veranderende samenstelling van onze bevolking anderzijds. Of die spanningen in goede democratische banen worden geleid, is in hoge mate afhankelijk van de manier waarop de overheid omgaat met het fenomeen migratie. Een overheid die paniekerig op migratie reageert - half Europa dat tilt slaat omdat er 1500 Koerden in Italië gearriveerd zijn, bijvoorbeeld - of een overheid die in alle talen over de migratieproblematiek zwijgt en haar beleidsuitgangspunten niet gebruikt om extreem-rechts de wind uit de zeilen te nemen, zaait een klimaat van toenemende intolerantie. In deze tijd van wereldwijde maatschappelijke transformatieprocessen, waarbij immigratie een onderdeel is van de globalisering, is er dringend behoefte - zo constateren Carson en Miller - aan een bestuurlijke elite die zich van zijn educatieve verantwoordelijkheid bewust is. Ze moet de samenleving zonodig dwars tegen de stroom in voorbereiden op de noodzaak van een beleid waarin politiek-maatschappelijke integratie en culturele diversiteit als een verbindend concept worden gehanteerd. Die bestuurlijke elite moet actief optreden tegen rechts-extremisme en vreemdelingenhaat, die de zo nodige cohesie in onze samenleving onder druk zetten.

De allereerste vraag die zich daarbij voor doet, is: hoe ver mag een democratie gaan om zichzelf te beschermen tegen ondemocratische groeperingen? Hoe tolerant moet een samenleving zijn als dit basisconcept wordt aangetast door intolerante uitingen en manifestaties? Hoe moet ze omgaan met een botsing van fundamentele grondrechten, bijvoorbeeld als de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van vereniging en vergadering worden aangewend om die van derden te onderdrukken of in te perken? Dat probleem veroorzaakt ook in Nederland felle debatten van principiële en praktische aard. Er is bijvoorbeeld de vraag of een partijverbod wenselijk is. Dat is in Nederland al sinds de jaren '30 een fel dispuut, want iedereen beschouwt

het als een uiterste middel, waarbij aan het eind van de dag niet de politiek, maar de rechter een afweging moet maken. In de loop van de jaren '50 is er een lichte neiging ontstaan, die tot op de dag van vandaag standhoudt, om dat paardenmiddel toch in stelling te brengen. Zo zijn van CP '86 inmiddels verschillende leiders wegens racistische uitlatingen door de rechter veroordeeld.

Dezelfde afweging speelt bij de vrijheid van demonstratie. We zijn daar tientallen jaren nogal gemakkelijk mee omgegaan. Zelf was ik in de jaren '60 één van de initiatiefnemers bij de totstandkoming van de vrijheid van demonstratie. Maar als burgemeester van Amsterdam heb ik één duidelijk uitgangspunt gehad: dit grote goed zal niet misbruikt worden door extreem-rechts. Geen enkele vrijheid heeft een absoluut karakter. Dit beleid is door veel burgemeesters in Nederland gevolgd.

Drie goede redenen

Voor mij zijn er drie redenen om extreem-rechtse demonstraties te verbieden. In de eerste plaats de openbare orde. Een demonstratie van extreem-rechts met z'n intimiderende symbolen en grimmige karakter - vele malen vergroot via onze televisieschermen - is in mijn ogen per definitie een verstoring van de openbare orde. Ten tweede lokt zo'n demonstratie - gelukkig maar - altijd tegendemonstraties uit. Dat leidt altijd tot onverkwikkelijke tonelen op straat waarbij, en dat is meteen mijn derde argument, de politie in een onmogelijke situatie wordt gemanoeuvreed. De politie wil het gezag dienen in democratische zin en moet altijd duidelijke richtlijnen krijgen. Bij een extreem-rechtse demonstratie, die vervolgens per definitie verstoord wordt door tegendemonstraties, weet de politie zich ofwel geen raad, ofwel slaat ze de verkeerde mensen in elkaar. Ik vind dat de politie in onze democratieën de fundamentele rol heeft minderheden te beschermen en ervoor te zorgen dat we kunnen opgroeien in een anti-racistisch klimaat. Daarom is het van groot belang dat de politie bij voorbaat wordt bevrijd van zulke macabere gewetensconflicten.

En dan is er nog het principiële argument.

Dan heb ik het over een botsing van grondrechten. Het non-discriminatiebeginsel is naast alle andere grondrechten immers evenzeer een fundamenteel beginsel. Artikel 1 van de Nederlandse grondwet zegt dat er in ons land niet mag worden gediscrimineerd. Dat moet dan worden afgewogen tegen artikel 7 en artikel 9. Die afweging is voor mij duidelijk op het moment dat de zwakste groepen in onze samenleving worden uitgedaagd, geïntimideerd en in hun bestaan worden bedreigd. Dat is zo vanuit het oogpunt van rechtvaardigheid: ook minderheden hebben als burger recht op bescherming. Het is zo ook vanuit het oogpunt van sociale cohesie: etnische tegenstellingen moeten in de kiem worden gesmoord. Maar ook uit het oogpunt van internationale verplichtingen en artikel 4 van het verdrag inzake uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie geldt dit. Maar dat laatste staat in Nederland op dit moment ter discussie: heeft het non-discriminatiebeginsel bij de botsing van grondrechten in die gevallen voorrang?

Juridische mogelijkheden

Van Donselaar heeft een onderzoek gedaan naar de aanpak van extreem-rechts in vijf Europese landen. Hij heeft niet alleen gekeken naar de mate waarin het repressieve beleid in die vijf landen is toegepast. Hij heeft ook gekeken naar wat institutionele barrières zijn voor de opmars van extreem-rechts in deze vijf democratieën. We mogen immers nooit vergeten dat Adolf Hitler op een democratische wijze aan de macht is gebracht. Van Donselaar constateert dat Engeland en Frankrijk zichzelf in redelijke mate beschermd mogen achten door hun kiesstelsel. Het Engelse districtstelsel en het Franse tweerondenstelsel maken een plotselinge opmars van extreem-rechts in de parlementen van die landen vrijwel onmogelijk. Nederland en België zijn het meest 'toegankelijk'. We hebben geen enkele institutionele barrière. We liggen volstrekt open voor elke opmars, want we hebben een stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Daar zijn we trots op, daar mogen we niet aankomen, maar het is wel een prijs die wij uit een oogpunt van toegankelijkheid moeten betalen. Duitsland neemt met de 5%-drempel en het half om half

stelsel een goede middenpositie in. Dat is van belang om een oordeel te kunnen vellen over de mate waarin verschillende landen een repressief beleid willen toepassen. In Engeland speelt dat nauwelijks. In België en Nederland speelt dat dus wel en dan zie je toch wel een opmerkelijk verschil in de toepassing van de juridische mogelijkheden. Alhoewel er in alle landen, dat hebben wij in de Europese Commissie mogen constateren, sprake is van een grote discrepantie tussen norm en praktijk. Wij hebben in Nederland meer wetgeving en meer mogelijkheden, maar om te zeggen dat die tot het uiterste worden uitgebuit, dat er een groot aantal gevallen zijn van strafrechtelijke aanpak, dat is overdreven.

Wel is het van groot belang over dergelijke maatregelen te kunnen beschikken en ze soms ook toe te passen, omdat extreem-rechts zo onder druk komt te staan via het aanpassingsdilemma. Zij staan permanent voor de keuze: passen wij ons aan en proberen wij zoveel mogelijk tussen de mazen van de wet door ons ene gezicht te laten zien en niet ons andere? Dan moeten ze - als ze dat doen - zich mooier voordoen dan ze zijn. Ze betalen de prijs dat hun herkenning naar de extreem-rechtse achterban minder wordt. Je merkt dat veel extreem-rechtse partijen, dat is zeker in Nederland het geval, voortdurend onder die druk bezwijken. Ze splitsen, er komt ruzie, er vinden veroordelingen plaats, partijen nemen afstand of leden worden uitgesloten. De destabilisatie als gevolg van een repressief beleid staat zonder meer vast.

Nederlandse rechtspraak

In Nederland zijn er twee opmerkelijke uitspraken gedaan door de rechter. Ik meen trouwens dat dat nog nergens in Europa is gebeurd, terwijl het dikwijls om volstrekt vergelijkbare gevallen gaat. Eén van onze extreem-rechtse voor mannen is door de rechter veroordeeld omdat hij de leuze heeft gebruikt 'Eigen volk eerst'. Dat is ontmaskerd door de rechter, dus niet door actiegroepen, als vorm van racisme. De gedane uittalingen betekenen het aanzetten tot discriminatie van mensen wegens hun ras. Zo'n leuze kan niets anders betekenen dan dat de Nederlanders

op alle terreinen van het maatschappelijke leven op de eerste en alle andere in Nederland aanwezige personen op de tweede plaats dienen te komen. Hetgeen dus neerkomt op discriminatie wegens ras.

De heer Janmaat is veroordeeld voor de uitspraak 'Wij schaffen zodra we de mogelijkheid en de macht hebben de multiculturele samenleving af'. Ook hier heeft de rechter geoordeeld dat onder een multiculturele samenleving in redelijkheid niets anders kan worden verstaan dan een samenleving waarin mensen met verschillende culturele achtergrond op voet van gelijkheid volgens hun eigen cultuur leven. Het afschaffen daarvan kan in redelijkheid niets anders betekenen dan dat de Nederlanders op de eerste en anderen op de tweede plaats komen. Dat is dus door de rechter als racisme beoordeeld. En zo wordt op strikt juridische gronden ook het denkgedrag van extreem-rechtse partijen aangepakt en onder druk gehouden. Al met al geloof ik dat Jaap van Donselaar gelijk heeft. Hij constateert dat als je enerzijds kijkt naar de institutionele barrières en het feit dat Nederland en België de meest toegankelijke democratieën zijn, dat ondanks het feit dat wij zelf vinden dat er te weinig in Nederland gebeurt, je toch mag vaststellen dat er in Nederland op dit terrein meer gebeurt dan in België. Ook als je kijkt naar effectiviteit en kijkt naar de omvang van extreem-rechtse groeperingen is dit het geval. Ik ben van mening dat een teweestelling tegen rechts-extremisme om drie redenen van groot belang is. Eén vanwege de effectiviteit. Twee vanwege de rechtsbescherming van onze medeburgers, die het gevoel moeten hebben dat ze er bijhoren en dus ook in hun rechten beschermd worden en niet in de steek worden gelaten. In de derde plaats vanwege het belang van normen en waarden in de multiculturele samenleving en het feit dat de overheid daar ook voor staat.

Politieke moed

Tenslotte wil ik de vraag opwerpen naar het gedrag van onze politieke partijen. Mijn uitgangspunt is immers dat het de bestuurlijke overheid de toon zet. De mate van intolerantie van de bevolking is in hoge mate afhankelijk

van de mate waarin politieke partijen de moed hebben om desnoods tegen de stroom in te roeien, bewust zijn van een educatieve verantwoordelijkheid. Mij is het zeer de vraag of politieke partijen, met name in mijn eigen land, de moed hebben om strategieën tegen extreem-rechts ook toe te passen. En of het woord strategie niet een erg groot woord is voor bestuurlijke lafheid. Want als de nood aan de man komt, zijn er zoveel andere strategieën die de voorkeur hebben.

Bijvoorbeeld het vermijden van het publieke debat over dit soort onderwerpen. Dat heeft natuurlijk een sterke voorkeur, zeker in verkiezingstijd. *Mijn eigen partij, de Partij van de Arbeid*, heeft het gepresteerd om in haar laatste verkiezingsprogramma het minderhedenbeleid geheel buiten beschouwing te laten want dat kwam niet goed uit. Een andere strategie is het wegdefinieren van de problemen. We hebben een enquête gehouden over een handvest voor politieke partijen in Europa over racismebestrijding. Zonder enige uitzondering krijgen wij uit al die landen: het is een interessant probleem maar bij ons speelt het niet, bij ons komt het niet voor. Problemen worden weggedefinieerd. Een andere strategie is het op al dan niet populistische wijze aansnijden van faits divers. Bij ons heeft Frits Bolkestein van de VVD daar een handje van weg. Zo wil hij rechts de wind uit de zeilen nemen, of wil hij het vreemdelingenbeleid stapje voor stapje aanscherpen, inclusief de aantasting van het asielrecht. Als u nagaat wat er in de laatste drie, vier jaar in Europa aan aanscherping is gebeurd, dan hou je dat nauwelijks voor mogelijk.

Belangrijkste punt is dat in sommige Europese landen waar extreem-rechts meer voet aan de grond heeft dan bijvoorbeeld in Nederland, het cordon sanitair dreigt te worden doorbroken. Coalitiediscussies, bijvoorbeeld in de tweede ronde in Frankrijk bij de laatste regionale verkiezingen, steken de kop op. Hetzelfde is het geval in Oostenrijk, Denemarken en in Italië. En om die redenen heeft de Europese adviescommissie tegen racisme en vreemdelingenhaat een handvest voor politieke partijen ontwikkeld en dat aan alle politieke partijen in Europa toegestuurd.

De politieke partijen worden gevraagd: a) om zich van hun educatieve verantwoordelijkheid bewust te zijn, b) te onderkennen dat, hoe belangrijk ook onze fundamentele grondrechten mogen zijn, geen enkel grondrecht absoluut is en dat het opkomen voor het andere grondrecht, het non-discriminatiebeginsel, het anti-racisme voorop dient te staan. Dat zij zich - als het om delicate kwesties gaat als migratie, minderhedenbeleid, recht op asiël - genuanceerd moeten uitdrukken. Ze mogen in ieder geval niet inspelen op 'de onderbuik van gevoelens in de samenleving'. Ten allen tijden moeten ze vermijden dat bepaalde bevolkingsgroepen in de verkiezingskoorts gestigmatiseerd worden. Zij moeten zich onthouden van iedere vorm van politieke alliantie of samenwerking met politieke partijen die aanzetten of aansporen tot raciale en etnische vooroordelen en rassenhaat. Daarnaast moeten ze ook hun voorbeeldfunctie tot uitdrukking brengen door zoveel mogelijk in hun vertegenwoordigende organen een weerspiegeling te zijn van de multiculturele samenleving.

Veiligheid: absolute voorrang

Nog één woord over veiligheid want we kunnen niet ontkennen dat bij veel burgers verbanden worden gelegd. Wij noemen dat de illusoire correlatie tussen wijziging van de bevolkings-

samenstelling en de toename van de criminaliteit. En als we het nu hebben over een voedingsbodem; dat is pas een voedingsbodem. Als burgemeester gaf ik aan criminaliteitsbestrijding absolute voorrang. Omdat je de illusoire correlatie en het toenemende onveiligheidsgevoel onder burgers alleen maar kunt terugdringen, niet alleen door dat soort vooroordelen te bestrijden, maar ook door de criminaliteit zelf te bestrijden. En één van mijn stellingen is dat tolerantie en een tolerant klimaat in de samenleving alleen maar kan worden gewaarborgd door een stevig 'law and order-beleid' te voeren. Dat betekent dat je heel erg bent aangewezen op de politie. En de politie moet tegelijkertijd een voorbeeldfunctie vervullen in de bestrijding van rechts-extremisme en racisme door zelf ook een weerspiegeling te zijn van die samenleving. Welnu, je ziet dat in Amsterdam in de afgelopen zes, zeven jaar, ook nadat ik al vertrokken was, de criminaliteit elk jaar met 10% is afgenomen, het subjectieve veiligheidsgevoel van de burgers met rasse schreden omhoog is gegaan. Het rechts-extremisme in Amsterdam is dan ook binnen zekere perken gehouden. Dit is dus ook een belangrijk bestanddeel van het vraagstuk 'strategie tegen extreem-rechts', met name ook een argumentatiestrategie, of beter nog een beleidsinhoudelijke strategie.